УДК 111:1(38)
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.3.21

Панич Олексій Олегович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри богослов'я
Української євангельської теологічної семінарії
orcid.org/0000-0002-1561-8431
panych@yahoo.com

ПРОБЛЕМА НАЗВИ ТА ЄДНОСТІ КОРПУСУ «МЕТАФІЗИКИ» АРИСТОТЕЛЯ

Статтю присвячено проблемі назви та єдності текстового корпусу «Метафізики» Аристотеля – питанню, яке в українськомовній аристотелезнавчій літературі системно не досліджено, попри його фундаментальний характер для розуміння цього твору. Актуальність теми зумовлена появою повного наукового українського перекладу «Метафізики», здійсненого з давньогрецької за виданням В.Д. Росса, який уможливив прямий діалог української наукової традиції з оригінальним грецьким текстом без посередництва російських перекладацьких і коментаторських традицій. Метою статті є обґрунтування трьох взаємопов'язаних тези: вираз *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* припускає щонайменше три взаємодоповнювальні виміри тлумачення (епістемологічний, текстологічний, онтологічний); корпус «Метафізики», взятий як ціле, не є єдиним твором, написаним за наскрізним планом; окремі фрагменти тексту містять «жестові» дейктичні звороти, які найпростіше пояснити припущенням про запис усного мовлення учнями. Методологію дослідження становить філологічний та історико-філософський аналіз оригінального грецького тексту у зіставленні з корпусом наявних перекладів «Метафізики» різними європейськими мовами, а також критичне опрацювання сучасної аристотелезнавчої літератури. Основні результати: систематизовано три виміри тлумачення виразу *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*; розглянуто гіпотезу Ганса Райнера про походження назви у зіставленні з її критикою у роботі В. Терлецького; показано, як «онтологічна» лінія тлумачення набула визначального характеру, укоріненого в текстах Аристотеля та розгорнутого Кантом; продемонстровано текстологічну і структурну нерівнорідність корпусу, яка робить непереконливою гіпотезу єдиного наскрізного плану. Наукова новизна полягає в оригінальному спостереженні: у корпусі «Метафізики» наявні дейктичні звороти на кшталт *ἐπὶ τοῖσδε* («для оцих»), *ταῦτα* («ці»), *ὠδί* («отак»), які набагато природніше пояснюються записом усного викладу з боку учня, ніж припущенням про суто письмове авторство. Цей аргумент доповнює класичну генетичну гіпотезу В. Єгера жанровим виміром – розрізненням між авторськими текстами, підготовчими нотатками та студентськими конспектами в межах наявного корпусу.

Ключові слова: Аристотель, «Метафізика», *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*, Андронік Родоський, перша філософія, текстологія, усна передача.

Panych Oleksiy,
Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,
Professor at the Department of Theology
Ukrainian Evangelical Theological Seminary
orcid.org/0000-0002-1561-8431
panych@yahoo.com

THE PROBLEM OF THE NAME AND THE UNITY OF THE CORPUS OF ARISTOTLE'S METAPHYSICS

The article addresses the problem of the name and the textual unity of the corpus of Aristotle's *Metaphysics* – a question that has not received systematic treatment in Ukrainian-language Aristotelian scholarship, despite its foundational character for understanding this work. The topic's relevance is grounded in the publication of the complete

© Панич О. О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Ukrainian scholarly translation of the *Metaphysics*, rendered from Ancient Greek on the basis of W.D. Ross's edition, which made possible a direct engagement between the Ukrainian philosophical tradition and the original Greek text without the mediation of Russian translational and commentary traditions. The aim of the article is to substantiate three interrelated theses: the expression *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* admits of at least three complementary dimensions of interpretation – epistemological, textological, and ontological; the corpus of the *Metaphysics*, considered as a whole, is not a single work composed according to an overarching plan; individual fragments of the text contain «gestural» deictic expressions best explained by the hypothesis of oral transmission recorded by Aristotle's students. The methodology combines philological and historical-philosophical analysis of the original Greek text with a comparison against the corpus of extant translations of the *Metaphysics* into various European languages, together with a critical engagement with recent Aristotelian scholarship. Main results: the three dimensions of the interpretation of *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* are systematized; Hans Reiner's hypothesis regarding the origin of the title is examined in comparison with V. Terletskyi's critique; it is shown how the «ontological» line of interpretation acquired a decisive character, rooted in Aristotle's own texts and further developed by Kant; the textological and structural heterogeneity of the corpus is demonstrated, rendering unconvincing the hypothesis of a single overarching plan. The scholarly novelty of the study lies in an original observation: the corpus contains deictic expressions such as *ἐπὶ τοῖσδε* ("for these"), *ταῦτα* ("these"), *ὠδί* ("in this way"), which are much more naturally accounted for as records of oral instruction taken down by a student than as the product of purely written authorship. This argument supplements W. Jaeger's classical genetic hypothesis with a generic dimension – a distinction, within the extant corpus, between authorial texts, preparatory notes, and students' lecture records.

Key words: Aristotle, *Metaphysics*, *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*, Andronicus of Rhodes, first philosophy, textual criticism, oral transmission.

Постановка проблеми. Традиційне україномовне академічне звернення до «Метафізики» Аристотеля впродовж більшої частини XX століття було опосередковано передусім російськомовними перекладами та коментаторськими традиціями. Публікація повного наукового українського перекладу «Метафізики», здійсненого з давньогрецької за виданням В.Д. Росса (Аристотель, 2022), створила принципово нову ситуацію: український читач отримав змогу прямо зустрітися з грецьким оригіналом без посередництва інтерпретаційних фільтрів чужих традицій. Однак поява перекладу ставить питання: а що саме цей переклад передає? Це книга чи корпус? Це єдиний філософський трактат Аристотеля, як «Критика чистого розуму» Канта, чи зібрання лекційних матеріалів і чернеток, як «Лекції з естетики» Геґеля, підготовлені до друку його студентом? Звідки взялася сама назва «Метафізика», що, зрештою, стала іменем цілої філософської дисципліни?

Ці питання не є суто технічними питаннями текстологічної критики. Вони формують спосіб, у який читач підходить до тексту, а отже, впливають на всі подальші інтерпретаційні кроки. У читанні систематичного трактату кожне протиріччя чи неясність вимагає пояснення на рівні концептуального устрою всього твору. У читанні зібрання лекційних матеріалів більшість подібних «нерівностей» пояснюється самим жанровим статусом текстів. Різниця між цими двома установками істотна, вона визначає й самі засади українського видання (Аристотель, 2022).

В українськомовній філософській літературі ці питання не отримали системного розгляду. Питання про назву корпусу та питання про його єдність досі не поставлені як єдина проблема. Ця стаття є першою пропозицією такого спільного розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема єдності «Метафізики» належить до найдавніших у європейському аристотелезнавстві, і сучасна дискусія навколо неї спирається на кілька рівнів джерел, які доцільно розглядати не як окремі часові зрізи, а як єдине проблемне поле. Фундаментальну текстологічну основу задає критичне видання грецького тексту В.Д. Росса (Ross, 1924), яке лишається стандартним для всіх новітніх перекладів і на яке спирається український переклад. Концептуальну рамку задає генетичний підхід Вернера Єгера, започаткований на початку XX століття: згідно з ним, «Метафізика» є не єдиним твором, а зібранням текстів різних періодів життя Аристотеля, зведених редакторами за змістом. Показово, що саме цей підхід нещодавно повернувся в український науковий обіг: переклад сьомого розділу класичної праці Єгера, здійснений С. Шевцовим і опублікований у журналі «Докса» (Єгер, 2023), робить генетичну

гіпотезу доступною українськомовному читачеві поза посередництвом російськомовних інтерпретацій. Теза Єгера сформульована однозначно: «Метафізика» складається з шарів, які можна розподілити хронологічно, причому окремі частини корпусу «аж ніяк не належать самому Аристотелю» (Єгер, 2023, с. 172). Загальний огляд проблематики єдності у сучасному англомовному аристотелезнавстві подає C. Shields, який розглядає питання про співвідношення онтології та теології в межах науки про суще як суще (Shields, 2014).

Сучасні академічні дослідження уточнюють і подрібнюють цю загальну рамку, зосереджуючись на єдності окремих структурних одиниць корпусу. M. Kotwick (2021) на матеріалі книги *Alpha* пропонує текстологічну емендацію фрагмента A10 (993a13–15) на підставі раніше не поміченого читання в коментарі Александра Афродисійського і показує, що ця емендація виявляє дидактичний зв'язок між A7 і A10, який прояснює аргументативну архітектуру книги (Kotwick, 2021, с. 183). C. Pfeiffer (2024) обстоює тезу, що розділ H.6 не є ізольованим, а завершує аргумент, розпочатий у H.3, і на цій підставі відкидає поширене припущення про структурну залежність книги *Eta* від книги *Theta* (Pfeiffer, 2024). Обидва дослідження демонструють, що навіть локальна єдність окремих книг залишається відкритою дискусійною зоною, а отже, і питання про єдність корпусу загалом не може вважатися розв'язаним.

Класичну проблему єдності – узгодження двоїстого опису метафізики як науки про суще як суще (онтологія) і як науки про нерухому відокремлену субстанцію (теологія) – прицільно розглядають дві новітні праці. G. Robert (2021) піддає аналітичній критиці впливову стратегію об'єднання корпусу, за якою нерухома субстанція є «фокально-первинною» для сущого взагалі, і показує, що ця субстанція не є логічно первинною відносно інших типів субстанції, а тому запропонована стратегія не спрацьовує (Robert, 2021). S. Aawani та E. Karimi Torshizi (2021) підходять до тієї самої проблеми з боку термінології: вони простежують, як Аристотель підводить шукану науку під різні рубрики – «перша філософія», «мудрість», «дослідження сущого як сущого», «теологія», – і як П. Наторп ще наприкінці XIX століття сформулював співвідношення цих рубрик як нерозв'язний парадокс (Aawani & Karimi Torshizi, 2021). Множинність самих *назв* метафізики виявляється, отже, безпосередньо пов'язаною з проблемою цілісності корпусу.

Окремий і найважливіший для української рецепції рівень становлять перекладацькі та інтерпретаційні праці. Центральною тут є ґрунтовна студія В. Терлецького (2017), присвячена сучасним дискусіям про походження титулу «Метафізика». Вона є практично єдиним систематичним українськомовним зверненням до питання про назву твору і слугує головним орієнтиром для відповідного розділу цієї статті. Методологічним тлом української роботи з філософською термінологією є проєкт «Європейського словника філософій», який обґрунтовує підхід до ключових понять як «неперекладностей» (Кассен, 2011–2016). До цього ж рівня належить і безпосередня основа пропонованого дослідження – передмова та коментарі до українського перекладу «Метафізики» (Аристотель, 2022), у яких уперше українськомовно розгорнуто термінологічний і текстологічний апарат для роботи з оригіналом. Важливим методологічним попередником цієї роботи є експериментальний переклад перших п'яти розділів Аристотелевих «Категорій» із зіставленням трьох перекладацьких стратегій (Вестель, Листопад & Панич, 2012), а також попередні термінологічні студії, зокрема дослідження перекладу центральної категорії οὐσία («усія») (Панич, 2016; Панич, 2017).

Попри багатство цього проблемного поля, жодне з наявних досліджень не розглядає можливості того, що деякі фрагменти корпусу «Метафізики» містять сліди усної передачі – дейктичні («жестові») звороти, природні для запису усного мовлення, але важко пояснювані для суто письмового авторства. Це спостереження вперше сформульовано у передмові до українського перекладу (Аристотель, 2022, с. 24), де констатовано, що подібного зауваження не вдалося виявити в жодному з відомих досліджень. Саме розгортання цього спостереження як самостійного текстологічного аргументу становить основну прогалину, яку покликана заповнити ця стаття.

Метою статті є обґрунтування того, що три виміри тлумачення виразу *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* (епістемологічний, текстологічний, онтологічний) взаємодіють у розумінні статусу корпусу

«Метафізики» Аристотеля як зібрання текстів різного походження, і демонстрація того, що наявність у цьому корпусі дейктичних («жестових») зворотів є істотним аргументом на користь гіпотези про наявність у ньому фрагментів усного походження – записів лекційного мовлення учнями.

Виклад основного матеріалу

1. Три виміри тлумачення виразу τὰ μετὰ τὰ φυσικά.

Слово «метафізика», наявне практично в усіх європейських мовах, походить не від одного грецького слова, а від словосполучення *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*. Буквально: «ті, що після природних». Однак про які «ті» та які «природні» йдеться? Ця лексична неоднозначність не розв'язується всередині самого виразу і відкриває принаймні три різні напрями відповіді.

Епістемологічне тлумачення виходить з припущення, що йдеться про порядок пізнання: є низка питань, що стосуються природи, а є питання, які розглядаються після тих, що стосуються природи. За такого прочитання *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* – це не тексти, а тематична черга: щось на кшталт «наступного розділу» в методичному викладі знання.

Текстологічне тлумачення звертає увагу не на порядок пізнання, а на порядок розташування текстів у корпусі: є низка текстів, що стосуються природи, а є тексти, черга яких настає після тих, що стосуються природи. За такого прочитання назва позначає бібліотечний ярлик – вказівку на місце в порядку зібрання, а не змістовну характеристику.

Онтологічне тлумачення принципово відмінне від двох попередніх: у всесвіті є природні речі та явища, але є й такі сили, закони чи форми, що перевершують природний лад і, цілком можливо, визначають його та керують його перебігом. Тут йдеться вже не про корпус текстів і не про порядок навчання, а про засади устрою всесвіту. За такого прочитання зміст виразу *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* наближається до того, що набагато пізніше – від межі XVI–XVII століть – почали називати онтологією.

Ключова теза цього розділу: три виміри не є взаємовиключними. Вони, навпаки, синтезуються у сформованому європейському уявленні про «Метафізику»: це тексти, які розглядають питання, що загалом стосуються тих властивостей сущого, які перевершують його суто природний рівень. Кожен з трьох вимірів робить свій внесок в остаточне уявлення про предмет цієї науки.

2. Гіпотеза Ганса Райнера та полеміка навколо неї.

Питання про історичне походження титулу *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* залишається дискусійним. Традиційне з XIX століття припущення полягало в тому, що цю назву запровадив як суто технічну Андронік Родоський, який у I ст. до Р.Х. очолював школу перипатетиків і систематизував тексти її фундатора. Ця версія природно узгоджувалася з текстологічним тлумаченням: назва – бібліотечний ярлик, доданий редактором під час упорядкування корпусу.

Німецький дослідник Ганс Райнер висунув альтернативу: назва *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* має не «бібліотечний», а змістовний характер, бо відбиває логіку пізнання й навчання, якою її бачила перипатетична школа. Іншими словами, назва від початку мала «епістемологічне» звучання, а не текстологічне. Якщо це так, зростає ймовірність іншого припущення Райнера: назва була винайдена не Андроніком Родоським, а або самим Аристотелем, або його найближчими учнями.

Детально розглянувши полеміку довкола гіпотези Райнера в окремій ґрунтовній статті, В. Терлецький підсумовує стан дискусії: «більшість сучасних фахівців доволі скептично ставиться до відносно раннього датування появи титулу в осередку послідовників грецького філософа» (Терлецький, 2017, с. 59). Проте ранню дату мають і свої прибічники, і, як зауважує дослідник, остаточної крапки в цій дискусії не поставлено – і навряд чи колись буде поставлено з огляду на брак незалежних історичних свідчень.

Важливо, однак, зазначити: для проблеми, яка цікавить нас у статті, конкретне вирішення питання про дату та автора титулу не є центральним. Незалежно від того, чи назвав корпус *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* Андронік Родоський, чи Евдем Родоський, чи навіть сам Аристотель, сам факт застосування такої назви передбачає, що йдеться про зібрання (щось, що можна назвати збірним «ті», *τά*), а не про єдиний твір. Отже, уже граматична форма назви – множина субстантивованого прикметника з подвійним артиклем – суголосна з припущенням про корпусний, а не унітарний характер тексту.

3. Кантове перевизначення метафізики і онтологічний вимір як домінантний.

Ті два виміри виразу *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*, які, ймовірно, мали на увазі перші його користувачі – епістемологічний і текстологічний, – стосуються, радше, зовнішньої характеристики корпусу: як його вивчають, як його впорядковують. Онтологічне тлумачення принципово інше: воно стосується предмета корпусу і поступово стало домінантним у європейській філософській традиції.

Це закономірно: онтологічне читання виявилося цілком суголосним самому змісту Аристотелевих текстів. На початку четвертої книги «Метафізики» (книги Г, яка є предметом окремого фахового коментаря) (Cassin & Narcy, 1998) Аристотель заявляє про особливий розділ знання, який розглядає суще як суще (*θεωρεῖ τὸ ὂν ᾗ ὂν*, 1003a.21) і має справу з першими причинами сущого як сущого (*τοῦ ὄντος ᾗ ὂν τὰς πρώτας αἰτίας*, 1003a.31). Те саме повторюється на початку третього розділу одинадцятої книги: завданням філософа є знання сущого як сущого загалом, а не частинами (1060b.31). Нарешті, у першому розділі шостої книги стверджується, що «перша філософія» (*φιλοσοφία πρώτη*) була б природничим знанням, якби у світі не було нічого, крім природних сущих; натомість, якщо крім них є щось вічне й нерухоме, то перша філософія теоретизувала б саме про це суще як суще (1026a.28–32). За змістом ці твердження еквівалентні: предметом першої філософії є *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* саме в онтологічному сенсі.

Онтологічне тлумачення протрималося щонайменше до Канта. У передмові до першого видання «Критики чистого розуму» Кант окреслив метафізику як царину, в якій людський ум силиться розв'язати питання, що «перевершують всякий можливий емпіричний ужиток» (*die allen möglichen Erfahrungsgebrauch überschreiten*) (Кант, 2000, с. 15). Кантове перевизначення формально продовжує аристотелівсько-онтологічну лінію, але додає до неї принципово нову тональність: метафізика стає не так описом надчуттєвих реальностей, як критичним дослідженням меж можливого знання про такі реальності. У цьому сенсі Кант і продовжує, і трансформує лінію *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*.

Для нашої теми – питання про єдність корпусу – Кантове перевизначення важливе тим, що воно робить ще виразнішою розбіжність між різними шарами смислу «метафізики»: епістемологічним (порядок навчання), текстологічним (порядок текстів), онтологічним (порядок буття) і, зараз, критичним (межі можливого пізнання надчуттєвого). Якщо всі ці шари вписані в одне слово, питання про те, чи справді є єдиним предмет корпусу, який під це слово підпадає, стає ще складнішим – і ще важливішим.

4. Аргументи проти уявлення про єдиний наскрізний план корпусу.

Тепер – до центральної тези цього розділу. «Метафізика» Аристотеля не є єдиним завершеним (або незавершеним) текстом, написаним за одним наскрізним планом. Її слід розглядати як зібрання текстів різного походження, різного стану завершеності, ймовірно, і різного авторства в межах перипатетичної школи. Ця негативна теза є усталеною позицією XX–XXI століть, започаткованою класичною працею Вернера Єгера. Нова її актуалізація в українському контексті пов'язана з перекладом Шевцова (Єгер, 2023).

Текстуальних свідчень на користь заперечної тези вдосталь. По-перше, розділи 9–12 книги 11 практично ідентичні з деякими фрагментами Аристотелевої «Фізики». Виникає закономірне питання: чи не потрапили ці тексти до корпусу радше випадково, ніж за задумом автора? По-друге, восьмий розділ книги 12 містить розлогий екскурс в астрономію, який тематично випадає із загального напряму думки цієї книги, присвяченої вченню про перший рушій. Астрономічний вміст у «Метафізиці» сам по собі свідчить про неоднорідність задуму.

По-третє, у самому корпусі трапляються значні внутрішні повтори. Зокрема, великий фрагмент четвертого розділу книги 13 (1078b.34–1079b.3) майже ідентичний фрагменту дев'ятого розділу книги 1 (990b.2–991a.8); початок п'ятого розділу книги 13 (1079b.12–1080a.6) майже буквально повторює наступний фрагмент дев'ятого розділу книги 1 (991a.8–991b.8). Уявити автора, який свідомо будує єдиний трактат і при цьому дозволяє собі буквально повторювати цілі сторінки у двох різних книгах свого твору, доволі важко.

По-четверте, текст «Метафізики», взятий як ціле, є вкрай нерівнорідним щодо повноти запису й однозначності смислу. Одні речення записані цілком і не викликають сумнівів. Інші

записані частково, з пропущеними словами, які інколи можна вставити впевнено, а інколи – лише гадати. Ще інші – це згущені конспективні записи, які доводиться розшифровувати «як шараду», причому в різних перекладах відповідного місця можна знайти широкий спектр взаємно несумісних тлумачень. Наприклад, у 5 розділі книги 12 (1071a.24–36) натрапляємо на конспективний запис на кшталт «якщо ці усій, проте для різних різні причини та стихії» (*εἰ δὴ τὰ τῶν οὐσιῶν, ἄλλα δὲ ἄλλων αἴτια καὶ στοιχεῖα*), для розшифровки якого перекладачеві доводиться дописувати смислові вставки, ризикуючи видавати власне тлумачення за автентичний текст.

Наведені текстологічні спостереження мотивують дві плідні аналогії (Аристотель, 2022, с. 26). По-перше, до «Метафізики» доречно ставитися приблизно так, як читачі Нового Завіту ставляться до послань апостола Павла: у разі цитування всі ці тексти згадують саме як тексти Павла, хоча щодо половини з них (семи з чотирнадцяти) між фахівцями точаться палкі дискусії про авторство. По-друге, «Метафізика» подібна до «Лекцій з естетики» Ґеґеля, виданих уже після смерті філософа його студентом Г.-Г. Гото на основі рукописних матеріалів самого Ґеґеля та студентських записів його лекцій. Обидві аналогії передбачають авторську ідентичність спільного погляду, вираженого в корпусі, за одночасного визнання неоднорідності текстологічного статусу окремих його частин.

Ця позиція узгоджена з магістральним напрямом сучасної аристотелезнавчої літератури. Єгер (2023) формулює її з максимальною чіткістю: «Метафізика» – це зібрання текстів, об'єднаних редакторами за змістом (Єгер, 2023, с. 172), причому окремі частини корпусу «аж ніяк не належать самому Аристотелю» (там само). Aawani та Karimi Torshizi (2021) аналізують множинність термінологічних рубрик як симптом внутрішнього напруження в самому проєкті «Метафізики». Robert (2021) переконливо показує, що найпопулярніша стратегія об'єднання корпусу – через фокально-первинну роль нерухомої відокремленої субстанції – не витримує аналітичної критики. Отже, можна впевнено стверджувати, що весь корпус текстів «Метафізики» відображає філософські погляди та міркування Аристотеля, але не є достеменним фактом, що весь цей корпус, від першого до останнього слова, був написаний особисто Аристотелем.

5. Сліди усної передачі: «жестові» дейктичні звороти в тексті

Тут ми переходимо до аргументу, який становить основну наукову новизну статті. Йдеться не просто про те, що частини «Метафізики» можуть бути редакторськими компіляціями чи учнівськими копіями авторського тексту. Йдеться про фундаментальніше питання: чи писав ці тексти власне Аристотель, чи принаймні частково – учень, який записував за Аристотелем, тобто фіксував усне мовлення викладача?

Аналіз грецького оригіналу дає змогу виявити факт, констатації якого не вдалося зустріти в жодному відомому дослідженні «Метафізики»: деякі вирази в окремих фрагментах тексту важко уявити собі написаними «автором трактату» чи навіть «викладачем, що готується до розмови з учнями». Натомість такі вирази цілком природно уявити собі в конспекті учня, де дослівно записана розмова з викладачем – розмова, яка або вже відбулася, або триває просто в момент запису (Аристотель, 2022, с. 24).

Розгляньмо ключовий приклад. На початку дев'ятого розділу книги 1 «Метафізики» натрапляємо на тезу, що аргумент «єдине в багатьох» (*ἓν ἐπὶ πολλῶν*) застосовний «і для оцих, і для вічних» (*καὶ ἐπὶ τοῖσδε καὶ ἐπὶ τοῖς ἀϊδίοις*, 990b.7–8). «Жестовий», вказівний характер вислову «для оцих» (*ἐπὶ τοῖσδε*) зберігає у своєму старанно-буквальному перекладі Вільгельм із Мербеке (*et in his et in sempiternis*). Натомість у більшості перекладів кінця XIX – початку XXI століття цей вказівний жест або геть зникає (Ross, 1924: *whether the many are in this world or are eternal*; Tricot, 1933: *qu'il s'agisse d'une multiplicité sensible ou d'une multiplicité éternelle*), або губиться в дописаних перекладачами проясненнях (Lawson-Tancred, 1998: *both with these things and with eternal things*).

Тепер поставимо просте питання: чи стане людина, готуючи письмовий трактат для читачів, яких вона не бачить і не знає їхнього фізичного оточення, писати «для оцих» – і не додавати жодного уточнення? Уявити це доволі важко. Автор, свідомо звертаючись до анонімного читача, мав би або додати уточнення на кшталт «і для оцих довколишніх речей», або

уникнути дейктичного займенника. Уявити подібну авторську недбалість саме в автора «Аналітик» – з його прискіпливістю до логічної точності – ще складніше.

Натомість уявімо ситуацію лекційної зали. Викладач стоїть перед учнями. Довкола – «оці» звичайні речі: столи, стільці, чашки, свічники. Викладач говорить: «і для оцих, і для вічних», супроводжуючи слова красномовним жестом – можливо, вказуючи довкола, охоплюючи поглядом чи рукою обстановку. Учень, який записує лекцію, механічно фіксує вираз як почув. Пізніше цей запис, можливо, у складі більшої компіляції, потрапляє до корпусу «Метафізики». Дейктичний зворот залишається, але без відповідного жесту і без будь-якої вказівки на нього. Читач, який тримає в руках текст без такого супроводу, натрапляє на семантичну загадку.

Аналогічний зворот знаходимо трохи далі – *ἢ τί ἔσται τὸ εἶναι τι παρὰ ταῦτα, τὸ ἓν ἐπὶ πολλῶν* (991a.1–2). Буквально: «або чим буде якесь існування поряд із цими єдиного у багатьох». Під «цими» (*ταῦτα*) знову ж таки слід розуміти довколишні відчутні речі. Записати такий зворот без будь-яких пояснень найприродніше саме тоді, коли перед тим вираз був вимовлений разом із жестом.

Ще один тип «жестових» зворотів – використання дейктичного прислівника *ὡδί* («отак», «отаким чином») у конспективних формулюваннях. У п'ятому розділі книги 12 (1071a.24–36) двічі поспіль зустрічаємо: «отак ті самі, або за відповідністю, що речовина, форма, позбавленість, рушій» (*ὡδὶ μὲν ταὐτὰ ἢ τὸ ἀνάλογον, ὅτι ὕλη, εἶδος, στέρησις, τὸ κινοῦν*) – «а отак перші різні» (*ὡδὶ δὲ ἕτερα πρῶτα*). *ὡδί* ще виразніше, ніж займенник *ταῦτα*, вказує на певне тлумачення, супроводжене або жестом, або малюнком на дощечці, або якимось іншим візуальним поясненням. Без такого супроводу зворот залишається загадкою – і тлумачення різних перекладачів радикально розбігаються. Кількість таких прикладів у корпусі можна було б збільшити (пор. також 1024b.20, 1058b.17–18).

Що з цього випливає? Дейктичні («жестові») звороти – не другорядна стилістична особливість, а свідчення, яке потребує пояснення на текстологічному рівні. Вони наводять на думку про те, що принаймні деякі фрагменти «Метафізики» – це запис усного мовлення, а не свідомо складені для читачів письмові тексти. Гіпотезу можна сформулювати обережно: сучасний корпус «Метафізики» містить, поряд із власне текстами Аристотеля у тому чи іншому стані завершеності, також записи лекційних матеріалів, здійснені учнями. Одні з таких учнівських записів могли бути включені до корпусу самим Аристотелем – як частина власних лекційних матеріалів. Інші – додані пізніше редакторами, як Андронік Родоський у I ст. до Р.Х.

Ця гіпотеза посилює аргументи проти уявлення про єдиний наскрізний план і водночас узгоджується з класичною тезою Єгера про «Метафізику» як зібрання шарів різного походження (Єгер, 2023). Протн вона додає до Єгерового генетичного підходу текстологічно-жанровий вимір, який раніше не був системно артикульований у літературі: не лише хронологічну багатошаровість (ранні / пізні тексти), а й жанрову багатошаровість – розрізнення між авторськими трактатами, підготовчими нотатками автора і студентськими конспектами усних викладів.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати три взаємопов'язані висновки. Перший: назва «Метафізика» походить від виразу *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*, який припускає щонайменше три взаємодоповнювальні виміри тлумачення – епістемологічний (порядок навчання), текстологічний (порядок текстів у корпусі) і онтологічний (порядок буття як пізнаваного предмета). Ці виміри не є взаємовиключними. Вони синтезуються у сформованому європейському уявленні: «Метафізика» – це тексти, які розглядають питання, що стосуються тих властивостей сущого, які перевершують суто природний рівень. Кантове перевизначення метафізики продовжило й водночас трансформувало цю ж лінію.

Другий висновок: корпус «Метафізики» не є єдиним твором, написаним за наскрізним планом. Численні текстологічні свідчення – паралелі з «Фізикою» в книзі 11, астрономічний екскурс книги 12, буквальні повтори між книгами 1 і 13, наскрізна нерівнорідність запису – роблять непереконливою гіпотезу єдиного авторського проєкту. Сучасна аристотелезнавча література (Kotwick, 2021; Robert, 2021; Aawani & Karimi Torshizi, 2021; Єгер, 2023; Pfeiffer, 2024) підтримує обережну позицію: корпус має внутрішню єдність лише на рівні окремих книг

або тематичних блоків, тоді як загальна єдність проблематична або взагалі не досяжна.

Третій, оригінальний висновок: у корпусі «Метафізики» наявні дейктичні («жестові») звороти на кшталт *ἐπὶ τοῖσδε* («для оцих»), *ταῦτα* («ці»), *ὡδί* («отак»), які набагато природніше пояснюються записом усного викладу з боку учня, ніж припущенням про суто письмове авторство. Ця гіпотеза не суперечить класичному генетичному підходу Єгера, а доповнює його жанровим виміром – розрізненням між авторськими текстами, підготовчими нотатками та студентськими конспектами в межах наявного корпусу.

Перспективи подальших досліджень у межах цього циклу передбачають розгляд перекладу «Метафізики» як гіпертекстової поліфонії; критичний аналіз перекладу ключових аристотелівських термінів; окреслення методологічних засад української програми аристотелезнавства як самостійного дискурсу без опосередкування чужомовними інтерпретаційними традиціями.

Список використаних джерел:

Аристотель. (2022). Метафізика / переклад з давньогрецької О. Панича; передмова, примітки О. Панича; наукова редакція Л. Звонської. Київ: Темпора.

Вестель Ю., Листопад І., Панич О. (2012). «Категорії» 1–5: оригінал і три переклади. *Філософська думка*, 1, 26–58.

Єгер В. (2023). Арістотель. Основи історії його розвитку. Розділ VII. Походження Метафізики / переклад з німецької С. Шевцова. *Докса*, 2 (40), 172–196. https://doi.org/10.18524/2410-2601.2023.2(40).307212.

Кант І. (2000). Критика чистого розуму / переклад І. Бурковського. Київ: Юніверс.

Кассен Б. (ред.). (2011–2016). Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей (Т. 1–4). Київ: Дух і Літера.

Панич О. (2016). Аристотелева «усія»: між субстанцією, сутністю і неперекладністю. *Філософська думка*, 5, 33–49.

Панич О. (2017). Аристотелева «усія»: між перекладом і неперекладністю. *Аристотель: традиція, адаптація, переклад* (с. 8–93). Київ: Дух і Літера.

Терлецький В. (2017). Сучасні дискусії про назву Аристотелевого твору, відомого нам як «Метафізика». *Sententiae*, XXXVI (2), 50–65.

Aawani S., Karimi Torshizi E. (2021). Subject of Metaphysics: A Critique of Natorp's Neo-Kantian Approach Based on Hamelin's Interpretation. *Philosophical Investigations*.

Cassin B., Narcy M. (1998). La décision du sens. Le livre Gamma de la Métaphysique d'Aristote. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.

Kotwick M.E. (2021). Aristotle, *Metaphysics* A 10, 993a13–15: A New Reading and its Implication for the Unity of Book Alpha. *The Classical Quarterly*, 71 (1), 183–188. https://doi.org/10.1017/S000983882100032X.

Lawson-Tancred H. (trans.). (1998). Aristotle. *Metaphysics*. London: Penguin Books.

Pfeiffer C. (2024). Aristotle on the Cause of Unity: The Argument of *Metaphysics* H. 3–6. *Phronesis*, 69 (2), 123–157. https://doi.org/10.1163/15685284-bja10083.

Robert G. (2021). Focal Dependence, Logical Priority and the Unity of Aristotle's *Metaphysics*. *Kriterion-revista de Filosofia*, 62 (148), 1–27. https://doi.org/10.1590/0100-512X2021n14801gr.

Ross W. D. (ed.). (1924). Aristotle's Metaphysics: A Revised Text with Introduction and Commentary (Vols. 1–2). Oxford: Clarendon Press.

Shields C. (2014). Aristotle (2nd ed.). London; New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315863580.

Tricot J. (trad.). (1933). Aristote. *La Métaphysique*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.

References:

Aawani, S., & Karimi Torshizi, E. (2021). Subject of Metaphysics: A Critique of Natorp's Neo-Kantian Approach Based on Hamelin's Interpretation. *Philosophical Investigations* [in English].

Aristotel. (2022). *Metafizyka* [Metaphysics] / translated from Ancient Greek by O. Panych; preface and notes by O. Panych; scientific editing by L. Zvonska. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Cassin, B. (Ed.). (2011–2016). *Yevropeiskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei* [European Vocabulary of Philosophies: A Lexicon of Untranslatables] (Vols. 1–4). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

Cassin, B., & Narcy, M. (1998). *La décision du sens. Le livre Gamma de la Métaphysique d'Aristote*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin [in French].

Jaeger, W. (2023). Aristotel. Osnovy istorii yoho rozvytku. Rozdil VII. Pokhodzhennia Metafizyky [Aristotle. Fundamentals of the History of His Development. Chapter VII. The Origin of Metaphysics] / translated from German by S. Shevtsov. *Doksa*, 2 (40), 172–196. https://doi.org/10.18524/2410-2601.2023.2(40).307212 [in Ukrainian].

Kant, I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of Pure Reason] / translated by I. Burkovskyi. Kyiv: Univers [in Ukrainian].

Kotwick, M.E. (2021). Aristotle, *Metaphysics* A 10, 993a13–15: A New Reading and its Implication for the Unity of Book Alpha. *The Classical Quarterly*, 71 (1), 183–188. https://doi.org/10.1017/S000983882100032X [in English].

Lawson-Tancred, H. (Trans.). (1998). Aristotle. *Metaphysics*. London: Penguin Books [in English].

Panych, O. (2016). Arystoteleva "usiia": mizh substantsiieiu, sutnistiu i neperekladnistiu [Aristotle's ousia: between substance, essence, and untranslatability]. *Filosofska dumka*, 5, 33–49 [in Ukrainian].

Panych, O. (2017). Arystoteleva "usiia": mizh perekladom i neperekladnistiu [Aristotle's ousia: between translation and untranslatability]. In: *Arystotel: tradytsiia, adaptatsiia, pereklad* (pp. 8–93). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

Pfeiffer, C. (2024). Aristotle on the Cause of Unity: The Argument of *Metaphysics* H. 3–6. *Phronesis*, 69 (2), 123–157. https://doi.org/10.1163/15685284-bja10083 [in English].

Robert, G. (2021). Focal Dependence, Logical Priority and the Unity of Aristotle's *Metaphysics*. *Kriterion-revista de Filosofia*, 62 (148), 1–27. https://doi.org/10.1590/0100-512X2021n14801gr [in English].

Ross, W. D. (Ed.). (1924). *Aristotle's Metaphysics: A Revised Text with Introduction and Commentary* (Vols. 1–2). Oxford: Clarendon Press [in English].

Shields, C. (2014). *Aristotle* (2nd ed.). London; New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315863580 [in English].

Terletskyi, V. (2017). Suchasni dyskusii pro nazvu Arystotelevoho tvoru, vidomoho nam yak "Metafizyka" [Contemporary discussions about the title of Aristotle's work known to us as "Metaphysics"]. *Sententiae*, XXXVI (2), 50–65 [in Ukrainian].

Tricot, J. (Trans.). (1933). Aristote. *La Métaphysique*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin [in French].

Vestel, Yu., Lystopad, I., & Panych, O. (2012). "Katehorii" 1–5: oryhinal i try pereklady ["Categories" 1–5: the original and three translations]. *Filosofska dumka*, 1, 26–58 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.10.2026